

LARYSA DOUNAR

Białoruski Państwowy Uniwersytet Kultury i Sztuki
Mińsk

WACŁAW ŁASTOUSKI I KULTURA KSIĄŻKI BIAŁORUSI

Wacław Łastouski (Вацлаў Ластоўскі, 1883–1938), uczestnik białoruskiego ruchu odrodzeniowego, działacz polityczny i państwowy, pisarz, publicysta, badacz starożytności białoruskich, historyk (kultury) książki. Zwolennik koncepcji Krywii, domniemanych początków narodu i państwa białoruskiego. Znaczenie fundamentalnego dzieła Łastouskiego *Historia książki białoruskiej (krywskiej)* dla księgoznawstwa białoruskiego i wschodnioeuropejskiego. Jego zasługi dla nauki i kultury białoruskiej. Tragiczne losy — zesłanie w Saratowie, aresztowanie i rozstrzelanie w czasie czystek 1938 roku.

SŁOWA KLUCZOWE: Wacław Łastouski, kultura książki, historia książki, bibliologia, Białoruś

Nazwisko Wacława Łastouskiego, jednego z najwybitniejszych działaczy białoruskiego odrodzenia narodowego pierwszej połowy XX wieku, dopiero po upływie półwiecza od jego tragicznej śmierci zaczęło wracać na karty białoruskiej historii, poprzedzając i towarzysząc odrodzeniu w latach 1980–1990. Rangę symbolu miało i to, że nowa faza odrodzenia kultury białoruskiej rozpoczęła się właśnie od książek Łastouskiego: poza oficjalnym obiegiem dwukrotnie ukazały się faksymile *Podręcznego słownika rosyjsko-krywskiego (białoruskiego)* (Nowopołock 1980¹; Mińsk 1990²) i *Co powinien wiedzieć każdy Białorusin* (Mińsk 1991³); w 1992 roku w postaci faksymile wydano *Krótką historię Białorusi*⁴.

Na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku pojawiły się też w druku pierwsze odtajnione materiały KGB w sprawie Związku Wyzwolenia Białorusi (Саюз вызвалення Беларусі), w tym także dokumenty dotyczące Wacława Ła-

¹ Reprint pierwszego wydania *Падручны расійска-кrywскі (беларускі) слоўнік* (Kowno 1924) w nakładzie 30 egzemplarzy.

² Nakład 10 tysięcy egzemplarzy.

³ Reprint wydania *Што трэба ведаць кожнаму беларусу* (Wilno 1918) w nakładzie 10 tysięcy egzemplarzy. Drugie wydanie z uzupełnieniami J. Najdiuka ukazało się w Berlinie w 1944 r.

⁴ Reprint wydania *Кароткая гісторыя Беларусі* (Wilno 1910) w nakładzie 50 tysięcy egzemplarzy.

stouskiego z lat 1930–1931, z okresu pierwszego aresztowania⁵ i z 1937 roku, sprzed rozstrzelania w Saratowie⁶. Ocenie roli Łastouskiego jako uczonego, pisarza, działacza społecznego były poświęcone konferencje naukowe, z których pierwsza odbyła się w 1993 roku w Nowopołocku⁷. Był to dopiero pierwszy kontakt ze spuścizną Łastouskiego, o którym, jak zauważył w tym samym 1993 roku znany pisarz białoruski Nił Hilewicz:

może i nie jesteśmy jeszcze tak naprawdę gotowi kompetentnie mówić [...]. Bo, po pierwsze, jego twórczy dorobek jest bardzo rozległy, po drugie — wielostronny i zróżnicowany gatunkowo, po trzecie — niezwykle pod względem filozoficzno-estetycznym. Nieprosta była też jego droga w służbie Ojczyzny jako działacza polityczno-państwowego — droga wysłana marzeniami o wolnej, demokratycznej, niezależnej Białorusi. Jedną z mądrych lekcji Łastouskiego: języka, literatury, sztuki uczyć trzeba wraz z nauczaniem historii Białorusi — wielkiej, tysiącletniej historii⁸.

Jak pisał o Łastouskim jego współtowarzysz Kastuś Jezawitau:

Z powodu szczególnych cech swego charakteru nie był on i nie mógł być wybitnym politykiem. To był czuły i prosty człowiek, poeta, uczony, trochę mistyk, którego pociągała cicha i owocna gabinetowa praca w samotności, kiedy szczególnie jasno działa głowa i szczerze otwiera się serce dla głębokiego uczucia miłości do Ojczyzny⁹.

Jednak Łastouski nie tylko nie pozostał poza białoruskim ruchem narodowym, zrodzonym na fali rewolucyjnego zrywu lat 1905–1907, lecz całe swoje życie i działalność ten utalentowany i mężny człowiek poświęcił walce o niepodległość narodową, język, sprawiedliwość historyczną¹⁰.

„Włączywszy się od 1902 r. w białoruski ruch odrodzeniowy nie miałem ani warunków, ani czasu pracować naukowo: cały ciężar odrodzenia przyszło wziąć na siebie, a to znaczy, że trzeba było produkować to, czego wymagał dany moment i krąg czytelników” — poświadczał Łastouski w swoim *Curriculum vitae* napisanym w 1925 roku¹¹. Trzeba zwrócić uwagę na to, że w dokumencie tym,

⁵ Маладосць 1993 nr 8–9.

⁶ Пагоня 1994, 27 VIII–2 IX.

⁷ Materiały międzynarodowej konferencji naukowej *Wacław Łastouski — wybitny działacz białoruskiego odrodzenia*, zorganizowanej w Nowopołocku w październiku 1993 r. z okazji 110. rocznicy urodzin uczonego, pisarza i działacza społecznego ([w:] Беларусіка=Albaruthenica. Red. B. Рагойша et al. Кн. 4, Мінск: Навука і тэхніка 1995, s. 236–356; Materiały naukowo-krajoznawczej konferencji *Szlakami Wacława Łastouskiego*. W 125. rocznicę urodzin historyka, pisarza, akademika Akademii Nauk Białorusi (4 września 2008). Red. Міхась Казлоўскі. Маладзечна: [Маладзечанская цэнтральная раённая бібліятэка імя М. Багдановіча] 2008, 45 ss.

⁸ Ніл ГІЛЕВІЧ, „Па крыніцах гаючае вады”. *Вялікі беларус-крывіч*, Дзеяслоў 2007 3 (28), s. 224.

⁹ Cyt. za: Уладзімір МІХНЮК, *Справа Вацлава Ластоўскага*, Маладосць 1993, nr 8, s. 205.

¹⁰ Язэп ЯНУШКЕВІЧ, *Вяртанне з нематы*, [w:] Вацлаў ЛАСТОЎСКІ, *Выбраныя творы*, Мінск: Беларускі кнігазбор 1997, s. 5.

¹¹ Dokument odnalazła w zbiorach dawnego Ukraińskiego Archiwum Zagranicznego w Pradze, które stanowi dzisiaj część Centralnego Państwowego Archiwum Wyższych Organów

napisanym własnoręcznie przez Wacława Łastouskiego, podana jest inna data jego urodzin (w odróżnieniu od oficjalnie przyjętej — 8 listopada 1883 roku):

Urodziłem się w zaścianku Koleśniki na pograniczu pow. dziśnieńskiego (gub. wileńska) i pow. Iepelskiego (gub. witebska) z ojca Justyna, syna Józefata i matki Anny z domu Żwirbleuskiej, w 1882 r., 24 XII. Ochrzczony 20 X 1883 r. w Zadorożu w obrządku rzymsko-katolickim¹².

W swoim świadomym wyborze drogi życiowej Łastouski kierował się tymi zasadami, które wtedy były najważniejsze w procesie narodzin i kształtowania się niepodległości Białorusi. A była to trudna droga redefinicji poglądów politycznych: partyjnych i ideologicznych, droga od członka Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy do premiera Białoruskiej Republiki Ludowej, droga ofiarnej służby dla swojego narodu, odrodzenia Ojczyzny i uczestnictwa w jej tragicznej historii lat trzydziestych. Skomplikowane poszukiwania Łastouskiego są swoim odzwierciedleniem złożonej i zmiennej sytuacji politycznej, w której odbywał się wybór drogi dalszego rozwoju narodu białoruskiego i jego państwowości.

Jak zauważył Rainer Lindner:

był to czas upolitycznienia inteligencji, który postawił go [Łastouskiego] na czele Białoruskiej Socjalistycznej Gromady i Białoruskiej Republiki Ludowej, a w 1919 r. zaprowadził w szeregi eserów. Mieszkając głównie w Wilnie, zajmował się sprawami Białorusinów w Tarybie Republiki Litewskiej i pracował jako pomocnik białoruskiego attaché w poselstwie litewskim w Berlinie. Uosabiał typ narodowego publicysty, który nigdy nie związał się z bolszewikami, a swoją teorią Krywii wywoływał, przebywając na uchodźstwie w Kownie, spory wśród historyków w Mińsku¹³.

Godna podziwu, zwłaszcza w takiej sytuacji politycznej, była głębia, z jaką Łastouski rozumiał rolę kultury białoruskiej w odrodzeniu narodowym, a także tytaniczne rezultaty jego działalności i prac. Ukończywszy tylko szkołę ludową, nigdy nie zaprzestał samokształcenia: pracując w polskiej bibliotece studenckiej w Petersburgu na Fontance pod numerem 72, wiele czytał, uczęszczał na wykłady w stołecznym uniwersytecie, a w Rydze (od 1907 roku) sam już zarabiał na życie, wygłaszając wykłady jako lektor „Towarzystwa Oświata” — w dzielnicach robotniczych i w polskim studenckim stowarzyszeniu „Arkonia”, wykładając historię literatury polskiej. „Oprócz tego przygotowywałem się do egzaminów na

Władzy i Rządu Ukrainy w Kijowie, Olha Zubko z Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego w Winnicy.

¹² „Радзіўся я ў засьценку Калесьніках на паграніччы Дзісенскага пав. (Віленск. губ.) і Лепельскага пав. (Віцеб. губ.) з бацькі Юстына, сына Юзафата і маткі Ганны з дому Жвірблеўскай, у 1882 годзе 24 XII. Хрышчоны у Задарожжы, 20 X 1883 г. па рыма-каталіцкім абрадзе”. Zob. ЦДАВО Украіны в Кіеві Ф. 3793, воп. 1, спр. 275, арк. 1–6. Odczytane przez J. Januszkiewicza, <http://nn.by/?c=arprint&i=21513>. Dla porównania por. Вольга ЗУБКО, *Curriculum vitae Вацлава Ластоўскага і Тамаша Грыба*. Пасляслоўе Уладзімір Ляхоўскі, Беларускі гістарычны часопіс 2003 [nr] 3, s. 64, <http://www.aiv.by/czasopisy/txt/czas/032003/03200311.htm> [dostęp: 8 III 2010].

¹³ Райнэр ЛІНДНЭР, *Беларускія гісторыкі пад Сталіным. Калектыўна-біяграфічны нарыс нацыянальнай гістарыяграфіі (1870–1945)*, Беларускі гістарычны агляд (5) 1998 [nr] 2 (9), s. 371–372, <http://www.lingvo.minsk.by/~bha/05-02/LIND.htm>.

nauczyciela domowego, ale nie zdałem ich z powodu słabej znajomości języka rosyjskiego”¹⁴, w odróżnieniu od polskiego¹⁵, łaciny i francuskiego¹⁶. Najważniejszą rolę w życiu i formacji Łastouskiego odegrała w latach 1909–1915 praca na stanowisku sekretarza redakcji wychodzącej w Wilnie białoruskiej gazety „Na-sza Niwa” (oryg. tytuł „Наша Ніва”, „Naša Niva”, 1909–1915). „Pisałem w tym czasie bardzo dużo; nieraz zapelniając [całe] numery od początku do końca, pod różnymi pseudonimami, i prowadząc ponadto miesięcznik rolniczy »Sacha« oraz redagując co roku popularne wtedy kalendarze »Naszej Niwy«”¹⁷.

Środowisko „Naszej Niwy” sprzyjało rozwojowi i rozkwitowi talentu Łastouskiego jako publicysty, literata, etnografa; Łastouski z kolei środowisko to nie tylko dopełniał, ale też kształtował. W tym czasie w „Naszej Niwie”¹⁸ ukazało się ponad trzysta jego publikacji, na pierwszy rzut oka o charakterze kulturalno-oświatowym, jednak w tych materiałach zawarte już były zarysy konceptualnego kulturologicznego stanowiska ich autora, które zostało rozwinięte w późniejszych jego pracach. U podstaw filozofii i aksjologii Łastouskiego, jak zauważa Władzimir Konan, legła idea krywicka, służąca kształtowaniu nurtu nazwanego białoruskim fundamentalizmem. Był to pewnego typu światopogląd przejawiający się

w idealizacji, nawet w apologizacji starodawnego pogaństwa krywicko-białoruskiego, w krytyce chrześcijańskiego uniwersalizmu i kosmopolityzmu, w intensywnym narodowym mitotwórstwie, wreszcie w fundamentalistycznej koncepcji białoruskiej historii i kultury, zgodnie z którą Białoruś, czyli Krywia, miała swój początek w czasach przedchrześcijańskich jako wielkie państwo, obejmujące znaczną część plemion wschodniosłowiańskich i Litwę z latopisów¹⁹.

Rzeczywiście w pracach Łastouskiego o tematyce historycznej, etnograficznej, leksykologicznej, księgoznawczej, artystycznej, a nawet politycznej można odnaleźć kluczowe pojęcie fundamentu duchowego, narodotwórczego, stanowiącego podstawę narodowej samoświadomości. Wieloplanowość jego prac także nie była przypadkowa; świadczy ona o poszukiwaniach, o zbieraniu w jednolitą całość i o kształtowaniu konceptualnej podstawy kultury materialnej i duchowej Białorusinów, i ujawnianiu jej specyfiki. Mianowicie w przedmowie do pierwszej swojej wydanej książki *Krótką historia Białorusi* (1910), która była zarazem

¹⁴ В. ЗУБКО, *op. cit.*, s. 63.

¹⁵ Np. w 1909 r. w wileńskiej gazecie „Litwa” (nr 19) ukazał się pod pseudonimem Włast jego artykuł w języku polskim pt. *Rocznica Grünwaldzka*.

¹⁶ Яўхім КІПЕЛЬ, *Эпізоды*. Пад рэд. І. Ўрбановіч і З. Саўкі. Нью Ёрк: Выдавецтва газеты Беларус 1998, http://kamunikat.fontel.net/www/knizki/litaratura/emihranty/kipielj/epizody/epizody_02.htm.

¹⁷ В. ЗУБКО, *op. cit.*

¹⁸ Я. ЯНУШКЕВІЧ, *op. cit.*

¹⁹ Уладзімір КОНАН, *Эстэтычныя погляды Вацлава Ластоўскага*, [w:] *Беларусіка = Albaruthenica ...*, kn. 4, s. 240–241.

pierwszą popularną syntezą historii narodowej w języku białoruskim²⁰, Łastouski napisał:

Historia — to fundament, na którym buduje się życie narodu. I my, żeby odbudować nasze życie, musimy zaczynać od fundamentu, aby gmach był mocny. A fundament mamy mocny, historia nasza bogata: „żniwo wprowadzie wielkie, ale robotników mało” [Mt. 9, 37], jak mówi Pismo Święte. [...] Zamierzając napisać krótki ten rys historii naszej, nie miałem możliwości dać dzieła naukowego, płodu długich naukowych badań — dałem to, co mogłem: zebrałem u historyków rosyjskich, polskich i ukraińskich to, co było mi wiadome o historii naszego kraju i narodu, i uporządkowałem [...]”²¹.

Jednocześnie, o czym świadczą przytoczone słowa Łastouskiego, jego konceptualne idee, zakorzenione w początkach narodowego bytu i opierające się na autentycznej kulturze ludowej, miały też praktyczny cel odrodzenia Ojczyzny, jak okazało się, nie tylko w bliskiej, ale i w odległej perspektywie²².

Kolejne publikacje Łastouskiego w „Naszej Niwie” w 1911 roku ujawniają jego ideę białoruskiej dialektyki odrodzeniowej — harmonijnej jedności jednostki ludzkiej i narodu, obywatela i nacji: „Największe siły ma ten naród, który zdołał wszystkich swoich obywateli zjednoczyć, gdzie wszyscy myślą i czują jak jeden człowiek, a każdy — tak jak wszyscy, jednak w taką harmonijną całość, w której poszczególne osoby mogą najszerzej ujawnić wszystkie swoje cechy, całą oryginalność swojej twórczości”²³.

Podstawę rozważań Łastouskiego o wyjątkowości i duchowej wartości bytu i kultury każdego narodu stanowi pojęcie stylu narodowego:

Styl — to dusza narodu. Stylowość — to odbicie naszej duszy w naszych utworach [...]. Zdolniejszy człowiek potrafi oryginalniej, to znaczy bardziej po swojemu ujawniać swoje duchowe oblicze i pozostaje na długo w pamięci tych, którzy są wokół niego. Tak samo cały naród, który umiał pokazać swoją duchową oryginalność, zawsze będzie cenniejszy, ciekawszy dla innych narodów, które go otaczają, będzie bardziej przez nie pamiętany²⁴,

konkluzja zaś, którą formułuje — to zachowanie i rozwój „białoruskiej odrębności”, oryginalności autentycznej twórczości ludowej, sztuki, języka, poezji.

Szczególnością i odpowiedzialnością wobec narodu wyznaczał inteligencji, dla której swoistym napomnieniem był wydrukowany w „Naszej Niwie” 5 lipca 1913 roku artykuł Łastouskiego *Splacajcie dług* (Сплачывайце доўг). Pisał w nim o niepodzielności artystycznych i obywatelskich zobowiązań literatury

²⁰ Г.В. КИСЯЛЕЎ, *Ластоўскі Вацлаў*, [w:] *Беларускія пісьменнікі: біябібліяграфічны слоўнік*, (4), Мінск: БелЭн 1994, s. 16.

²¹ Власт [pseud. Вацлаў ЛАСТОЎСКИ], *Кароткая гісторыя Беларусі з 40 рысункамі*, Вільня: Друкарня Марціна Кухты 1910, s. 5.

²² У. КОНАН, *op. cit.*, s. 241. Historyczna połocko-krywicka koncepcja białoruskiej państwowości i kultury była uzasadniana przez Mikołaja Jermolowicza (*Старажытная Беларусь*, Мінск 1990).

²³ Власт [pseud. Вацлаў ЛАСТОЎСКИ], *Аб патрэбе стылю ў жыцці народу*, Наша Ніва 1911 nr 41: 13 (26) października.

²⁴ *Ibidem*.

i literata, o odpowiedzialności za los narodu²⁵. Jak zauważa Paweł Abramowicz, była to pierwsza w XX wieku białoruska dyskusja literacka, poruszająca do żywego wielu pisarzy i czytelników. Łastowski mówił o konieczności wypracowania filozoficznej koncepcji sztuki białoruskiej i wskazań dla kultury narodowej, a literatom przypominał o ich świętym obowiązku: być „nauczycielami i prorokami” swojego narodu, przekonywał, że białoruska inteligencja ma pełne prawo mierzyć twórczość rodzimych pisarzy „miarą europejską”²⁶. Do opanowania nie tylko nowych form literackich, lecz także do pogłębiania świadomości filozoficzno-estetycznej i nowego odrodzenia całej ludzkości Łastowski wzywał w artykule *Swoim szlakiem!* (*Па сваім шляху!* 1914):

Niechby któryś z naszych pisarzy napisał choć jedną rzecz, która pokazywałaby ludzkości nowe drogi, a nie będzie na świecie znającego litery narodu, który by potem nie wiedział, kto i co to takiego naród białoruski. Jeden genialny utwór, napisany po białorusku, może przynieść sławę i szacunek naszemu narodowi. I powinniśmy nastawiać się na to. Ten dług, który mamy wobec swojego narodu, powinniśmy spłacić²⁷.

Za jedno z najważniejszych, fundamentalnych źródeł kultury narodowej Łastowski uważał właśnie ojczysty język, który integruje kulturę, łącząc ją w jednolity system: „Mowa ojczysta — to muzyka duszy, której Najwyższy Stwórca odkrył Człowieka, to naturalny fundament, na którym człowiek powinien budować dom swojej siły duchowej, swojego rozumu, odczucia dobra i zła...”²⁸

W burzliwych latach 1915–1918 Łastowski oprócz wyczerpującej pracy społeczno-politycznej wiele uwagi poświęcał sprawom książki. Kierując w Wilnie „Księgarnią Białoruską” (Беларуская кнігарня, 1913–1918) i wydawnictwem „W. Lastouskaho”, rozwijał koncepcje narodotwórcze: w redagowanej przezeń wileńskiej białoruskiej gazecie społeczno-politycznej i literackiej o orientacji narodowo-demokratycznej „Homan” (1916–1917) i w założonym przez siebie czasopiśmie „Крывічанін” (ukazał się jeden numer w 1918 roku).

W okupowanym przez wojska niemieckie Wilnie, kiedy pozwolono na otwarcie szkół białoruskich, pojawiła się potrzeba podręczników szkolnych, i Wacław Łastowski wziął na siebie trud stworzenia podręczników w języku białoruskim, które kształtowałyby narodową świadomość dorastającego pokolenia²⁹. W latach

²⁵ Павал АБРАМОВІЧ, *Дубавец і Ластоўскі. Чаму ўдалася першая і не ўдалася апошняя літаратурная дыскусія XX стагоддзя*, Arche 2000 nr 6, s. 72, <http://arche.bymedia.net/6-2000/abram600.html>.

²⁶ Юры ВЕРАШЧАКА [pseud. Вацлаў ЛАСТОЎСКИ], *Сплачывайце доўг*, Наша Ніва 1913 nr 26/27: 5 ліста.

²⁷ Юры ВЕРАШЧАКА, *Па сваім шляху!* Наша Ніва 1914 nr 9: 27 lutego.

²⁸ Юры ВЕРАШЧАКА, *Родная мова*, Наша Ніва 1914 nr 6: 7 lutego.

²⁹ Святлана СНАПКОЎСКАЯ, *Шляхі выхавання нацыянальнай самасвядомасці ў педагогічнай спадчыне Вацлава Ластоўскага*, [w:] *Беларусіка=Albaruthenica...*, s. 261–262: „Pedagogiczna spuścizna Łastowskiego powinna szeroko przeniknąć do treści, form i metod współczesnego wychowania i edukacji. Pozwala ona Każdemu wypracować swój narodowy ideał, oparty na

1915–1918 wydał szereg ułożonych przez siebie podręczników szkolnych, głównie w piśmie łacińskim: *Першая чытанка: Кніжыца для беларускіх дзетак дзеля навукі чытаньня* (1915, w 1916 — pismem łacińskim), *Rodnyje Ziarnity: kniżyca dla školnaho čytańnia* (1916), *Першая чытаньне* (1917), *Задачнік* (1917), *Niezabudka: Pieršaja pašla lementara čytanka* (1918), *Прыпеўкі: (Пісні-песień)* (1918), *Раścины: Padručnik dla školnaha ўжытку* (1918), *Siejbit: Druhaja, pašla lementara, čytanka dla pačatkovych škol* (1918), *Wypisy z bielaruskaj literatury* (Čaść I. 1918).

W tym samym czasie Łastouski gromadził i uzupełniał swoje własne archiwum i księgozbiór, którego najcenniejsza część, niestety, przepadła na przełomie lat 1919–1920, w czasie przeprowadzonej przez polskie władze rewizji: „24 »pergaminy« z XV–XVII wieku, wiele dokumentów pochodzących z archiwum biskupstwa turawsko-pińskiego, w tym latopis turawsko-piński z XI wieku”³⁰. Jednak pewną część kolekcji Łastouski wywiózł z Wilna, o czym świadczą pojedyncze książki z jego ekslibrisem znajdujące się obecnie w Bibliotece Narodowej Białorusi³¹, a także w zbiorach prywatnych³².

Gdy jako emigrant Łastouski znalazł się w początku lat dwudziestych na Litwie, w kwietniu 1923 roku zaniechał działalności politycznej, a założył i wydawał w Kownie nowe czasopismo „Крывіч” (1923–1927) i zaczął realizować swoje marzenia o pracy naukowej. W tym właśnie czasie, jak można sądzić, przystąpił do głębokiej filozoficzno-kulturologicznej analizy potrzebę pracy na polu duchowego samopoznania Białorusi: prowadzić doń miały poprzez studia nad historią, tradycjami, kulturą i sztuką narodu białoruskiego. Znalazło to odbicie już w pierwszych słowach apelu do czytelników „Крывіча”:

Przystępując do wydawania pierwszego czasopisma białoruskiego poświęconego [...] służbie białoruskiej sztuce i kulturze, redakcja [...] dołoży wszelkich starań do odnalezienia dróg prowadzących do samookreślenia Białorusi [...] do twórczej pracy na rzecz naszego samopoznania, samooceny i samokrytyki³³.

historycznych tradycjach i postaciach, głęboko uświadomić moralne wartości, wyznaczać wysokie cele życia i tym samym tworzyć ważne impulsy dla formowania świadomości narodowej”.

³⁰ Я. ЯНУШКЕВІЧ, *op. cit.*, s. 11.

³¹ Л.Д. СІЛЬНОВА, *Экслібрыс Вацлава Ластоўскага — беларускага гісторыка, пісьменніка і грамадскага дзеяча*, [w:] *Матэрыялы Першых Кнігазнаўчых чытаньняў* (Мінск, 15 верасня 1998 г.) [складальнік: Т.І. Рошчына], Мінск: НББ 2000, s. 129–135. Тоż: *Бібліятэчны свет* 1998 nr 4 s. 19, il.

³² Алесь ЮРКОЙЦЬ, „Смык беларускі” з кнігазбору Вацлава Ластоўскага, [w:] *Матэрыялы навукова-краязнаўчай канферэнцыі „Шляхамі Вацлава Ластоўскага”. Да 125-годдзя з дня нараджэння гісторыка, пісьменніка, акадэміка АН Беларусі (4 верасня 2008 г.)*, Маладзечна: Маладзечанская цэнтральная раённая бібліятэка імя М. Багдановіча 2008, s. 43. Książki te mogą pochodzić z zarekwirowanego księgozbioru Łastouskiego po jego zaareztowaniu w Mińsku w 1930 r.

³³ *Крывіч* 1923 nr 1, s. 1.

Trzeba zauważyć, że te 12 numerów czasopisma, które ukazały się w latach 1923–1927, są nie tylko same w sobie świadectwem historycznym, lecz także do dziś nie utraciły one merytorycznej wartości naukowej, co potwierdza wiele publikacji współczesnych, poświęconych znaczeniu tego periodyku i jego tematyce.

Do początkowych prób naukowych, które przyjęły postać samoistnych edycji, należały słowniki: pierwszy — *Słownik geometrycznych i trygonometrycznych terminów i wyrażeń*³⁴, był zredagowany wspólnie z Klaudiuszem Duż-Duszewskim drugi, samego Łastouskiego *Podręczny słownik rosyjsko-krywski (białoruski)*³⁵ liczył około 17 tysięcy haseł; niektóre z nich zawierały nie tylko ekwiwalenty leksykalne, lecz miały także charakter etymologiczny i encyklopedyczny.

Dlaczego jednak Łastouski skierował swoją uwagę na tak złożoną i nieopracowaną w tym czasie dziedzinę jak językoznawstwo białoruskie? Dzisiaj jego prace, oparte na bogatym i żywym materiale leksykalnym, gromadzonym przez dziesięciolecia, pozwalają mówić o nim jako o filologu³⁶. Jednak nawet u tego samego autora (na przykład u Janki Stankiewicza) występują sprzeczne oceny tego słownika³⁷. Żeby się w tym zorientować, trzeba sięgnąć do przedmowy Łastouskiego, która otwiera *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік*, a w której ujawnia on swoją filozofię słowa:

Słowo to nie umowny znak dla wyrażenia myśli, lecz artystyczny obraz [...]. Pozostaje ono w ścisłym związku z narodowym bytem, światopoglądem, historią, zwyczajami i obyczajami, i dlatego język jest wielką narodową legendą i skarbnicą, świętym dziedzictwem, które przechodzi z pokolenia na pokolenie, z dziadów na wnuków. Cały światopogląd i poezja naszych przadków zawierały się w języku. [...] Słowo jest twórczością całego narodu; formy słowa szlifowały się przez wiele pokoleń i stuleci, aż stały się tym, czym są dzisiaj. [...] Odrodzona nasza mowa powinna stać się dobrym przewodnikiem kultury [...] Język to oblicze duszy narodu i tego oblicza narodowej duszy nie wolno szpecić przylepkami i naklejkami, a przeciwnie, im ono będzie czystsze, tym piękniejsze i zdrowsze [...] Nasz język tylko wtedy może się rozwinąć, jeśli potrafi pokazać swoją wyraźnie zarysowaną indywidualność [...] Potrzebne siły, i to wielkie, własne siły, nie tylko do zbierania materiału językowego, lecz także do wdzięcznej pracy nad rozwojem leksykalnym i gramatycznym języka, nad poznaniem harmonii krywskiego (białoruskiego) słowa³⁸.

³⁴ Клаўдзій ДУЖ-ДУШЭЎСКІ, Вацлаў ЛАСТОЎСКІ, *Слоўнік геаметрычных і трыганаметрычных тэрмінаў і сказаў*, Коўна 1923.

³⁵ Вацлаў ЛАСТОЎСКІ, *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік*, Коўна 1924.

³⁶ Алена НІЯКОЎСКАЯ, „Расійска-крыўскі слоўнік” Вацлава Ластоўскага і беларуская нацыянальная ідэя, [w:] *Беларусіка=Albaruthenica...*, s. 301–306.

³⁷ Janka Stankiewicz pisał, że Łastouski nie potrafił „oddzielić ziarna od plew i tylko popsuł bogaty materiał, mieszając naturalne słowa białoruskie z własnymi nowotworami”, jednocześnie podkreślając: „że Łastouski sprawy traktował głęboko, od korzeni. Dzięki temu przecież starał się odnowić i upowszechnić naszą starą, prawdziwą nazwę narodu »Krywiczanie«”. Por. Янка СТАНКЕВІЧ, *Вячаслаў Ластоўскі, Бацькаўшчына* [Monachium] 1954 nr 48 (179), s. 4.

³⁸ Вацлаў ЛАСТОЎСКІ, *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік*, Коўна 1924. Przedmowa, s. I–VI.

W ocenie Aleny Nijakowskiej *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік* Łastouskiego „to jednolite dzieło, ciekawe, dynamiczne, zorganizowane wokół jedynej idei — narodowej. Tak zwana pozalingwistyczna część słownika to nie tylko materiał historyczno-etnograficzny, pokazuje ona także osobę samego autora i jego stosunek do przedmiotu badań — języka”³⁹. Tak więc język jako jedna z fundamentalnych podstaw narodu, jego bytu i tożsamości, był dla Łastouskiego kategorią najważniejszą, także naukową, punktem oparcia w jego filozoficzno-kulturologicznej konstrukcji postrzegania świata.

Rezultaty działalności naukowej Łastowskiego na emigracji, w odróżnieniu od politycznej (zależnej od stanowiska „możliwych tego świata” i ich własnych, a nie białoruskich, interesów), były znaczne, potwierdzone publikacjami, w których żyła niepodległa „Białoruś Łastowskiego”. Można więc przypuszczać, że nie tylko wydarzenia polityczne lat 1923–1927, które zmieniły stosunek do „problemu białoruskiego” i ze strony Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej [BSRR] i ZSRR, i Polski, i Litwy⁴⁰, nie zostawiły Łastowskiemu innego wyboru jak właśnie wyjazd w kwietniu 1927 roku do Mińska, do BSRR. Może jedyną nadzieją Łastowskiego na uzyskanie samodzielności i niezawisłości Białorusi, jaka mu jeszcze została, była praca naukowa, w której realizował swoje historyczno-kulturalne koncepcje rozwoju i samostanowienia białoruskiego narodu. Łastowski nie mógł nie wykorzystać tej ostatniej szansy.

Lata dwudzieste, a zwłaszcza czas białorutenizacji (1924–1929), miały też szczególne znaczenie dla rozwoju białoruskiego księgoznawstwa⁴¹. Właśnie wtedy podjęto pierwsze próby instytucjonalizacji i organizacji badań naukowych w tej dziedzinie, określono też podstawowe kierunki i zadania w zakresie kultury książki Białorusi. Pojawienie się pierwszych prac naukowych było też związane z działalnością pierwszej naukowej państwowej instytucji białoruskiej — Instytutu Kultury Białoruskiej (Inbelkult, 1922–1929), a także Ogólnobiałoruskiego Towarzystwa Bibliofilów (1927–1929). Najważniejszymi i wyrazistymi wydarzeniami był wypełniony rok 1926, kiedy ukazały się dwie solidne prace księgoznawcze: w BSRR *Czteryście lat białoruskiego drukarstwa 1525–1925* [*Чатырохсотлецьце беларускага друку, 1525–1925*] przygotowana i wydana przez pracowników naukowych Inbelkultu w Mińsku; a za granicą (na Litwie, w Kownie) *Historia książki białoruskiej (krywskiej): Próba komentowanego księgoopisu od końca X do początku XIX stulecia* [*Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі: Спроба паясьніцельнай кнігонісі ад канца X да пачатку XIX стагодзьдзя*] Wacława Łastowskiego. Obie prace były poświęcone *Apostołowi*

³⁹ А. НИЯКОЎСКАЯ, *op. cit.*, s. 302.

⁴⁰ Аляксандр ПАШКЕВІЧ, *Вільня ці Менск? Трагічны выбар Вацлава Ластоўскага*, Arche 2009 nr 8. Także <http://arche.by/by/8/30/287/>; zob. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:AK8yChbKjvIJ:arche.by/by/8/30/287/>.

⁴¹ Лариса ДОВНАР, *Белорусское книговедение и национальное возрождение 1920-х годов*, Кныготыра [Wilno] (48) 2007, s. 53–66, bibliografia s. 63–64.

Franciszka Skoryny (Wilno 1525), w czterechsetlecie wydania, którą to rocznicę obchodzono i na Białorusi, i na Litwie.

Wielu wybitnych uczonych i działaczy — Uładzimir Piczeta, Jauchim Karski, Alaksandr Szlubski, Bronisław Epimach-Szypillo, Mitrafan Dounar-Zapolski, Waław Łastouski, M. Szczakacichin, Z. Daugiała, S. Niekraszewicz, M. Meleszko, M. Kasperowicz, Z. Żyłunowicz, A. Stankiewicz i inni — zwróciło się w swoich badaniach naukowych ku problemom księgoznawczym, ku zagadnieniom historii książki białoruskiej i drukarstwa. Na dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego, szczególnie książkowe, zaczęto patrzeć jako na kulturę starobiałoruską i przywracać je białoruskiej tradycji. Badanie własnej przeszłości historycznej stało się nie tyle pragnieniem opisanego dawnych realiów, ile dążeniem do bezpośredniego wpływania na współczesność, formowania społeczeństwa świadomego swoich historycznych korzeni.

Jednak białoruska inteligencja, wprowadzając w życie białorutenizację i osiągając w tym zdumiewające rezultaty, wywołała podejrzenia i obawy ze strony władz sowieckich: „[...] mamy wielki kłopot w całej sprawie białorutenizacji — kulturę białoruską jesteśmy zmuszeni rozwijać, przede wszystkim, rękami białoruskiej inteligencji. [...] Nie ma u nas inteligencji komunistycznej, opieramy się na bezpartyjnej, a ta ma wielkie odchylenie szowinistyczne” — opisywały sytuację władze partyjne w Moskwie⁴². Później pojawi się Uchwała Politbiura CK WKP(b) *O wypaczeniu polityki narodowościowej WKP(b) na Białorusi* (2 marca 1933 roku), masowe aresztowania zaś rozpoczęły się już w roku 1930, kończąc się dla wielu rozstrzelaniem.

Odtąd aż do „Chruszczowowskiej odwilży”, do początku lat sześćdziesiątych, będzie trwał w białoruskim księgoznawstwie zastój. Jednak znaczenie naukowych fundamentów położonych w latach dwudziestych jest nieprzemijające. Przecież to dzięki nim można zauważyć, że Białoruś dysponowała pewną kulturową niezależnością.

Jak okazało się z czasem, tylko niecałe trzy lata Łastouski mógł wpływać na rozwój nauki Białorusi: jako dyrektor Białoruskiego Muzeum Państwowego, kierownik katedry etnografii Instytutu Kultury Białoruskiej (Inbelkult), członek Akademii Nauk BSRR (od 1928) i jej stały sekretarz (zwolniony ze stanowiska 20 listopada 1929 roku)⁴³, członek Ogólnobiałoruskiego Towarzystwa Bibliofilów⁴⁴. Potem jednak Łastouski znalazł się w pierwszych szeregach członków Akademii aresztowanych przez GPU BSRR 21 lipca 1930 roku; 6 grudnia został

⁴² ЦК РКП (б) — ВКП (б) и национальный вопрос. Кн. 1. 1918–1933 гг. Сост. Л.С. Гатогова, Л.П. Кошелева, Л.А. Роговая, Москва: РОССПЭН 2005, s. 335–342, 702.

⁴³ Г.В. КІСЯЛЁЎ, *op. cit.*, s. 17; Леанід МАРАКОЎ, *Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадзкія і культурныя дзеячы (1794–1991)*, Мартыралёг Беларусі 2003–2006, www.martyr.aloh.org.

⁴⁴ І.М. КУРКОЎ, *3 гісторыі Усебеларускага таварыства бібліяфілаў*, [w:] *Матэрыялы Першых кнігазнаўчых чытанняў...*, s. 136–157.

oficjalnie pozbawiony stanowiska. W napisanej po aresztowaniu samokrytyce (wrzesień 1930) Łastouski „przyznaje się”, że „stał się zwolennikiem »ideologii narodowo-demokratycznej« za sprawą różnych badań etnologicznych odkrywających białoruską odrębność”⁴⁵.

Do rozstrzelania zostało mu jeszcze siedem lat życia na zesłaniu w Saratowie, poświęconych ukochanej pracy wśród rzadkich książek w bibliotece Uniwersytetu Saratowskiego; za nim była 47-letnia droga życiowa, której większą część poświęcił walce o niepodległość Białorusi, odzyskanie i tworzenie jej historii i kultury.

Głównym, fundamentalnym dziełem Wacława Łastouskiego ukończonym i wydanym na emigracji dzięki środkom Centrum Białoruskiego na Litwie⁴⁶ jest *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Спроба паясьніцельнай кнігонісі ад канца X да пачатку XIX стагодзьдзя* = *Gudy knygos istorija. Ajškinamosios bibliografijos bandymas nuo X šimtmečio galo ligi XIX šimtmečio pradžios* (Kowno 1926), która jest pierwszym w takiej skali studium z zakresu historii kultury książki Białorusi⁴⁷. „W okresie kształtowania się historiografii narodowej znaczenie pracy Łastouskiego dla Białorusi — podkreśla Mikołaj Nikołajew — można porównać ze znaczeniem Mikołaja Karamzina, Siergieja Sołowiowa czy Wasilija Kluczewskiego dla Rosji, Mychajły Hruszewskiego dla Ukrainy albo Adolfa Šapoki dla Litwy”⁴⁸.

Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі Łastouskiego jest zjawiskiem bezprecedensowym w białoruskiej kulturze książki nie tylko lat dwudziestych XX wieku, stanowiąc wprowadzenie do dalszych badań w tej dziedzinie. Koncentruje w sobie zarówno informację faktograficzną, jak i bibliograficzną, i daje podstawy gruntownego podejścia do badań nad dziejami kultury książki: uwzględnione są warunki historyczne i przyczyny powstania książki białoruskiej (krywickiej) (zob. *Przedmowa, Wstęp*), chronologia jej rozwoju (ustalone trzy okresy⁴⁹), wyróżnione typologiczne cechy treści i ukształtowania⁵⁰, co tworzy punkt wyjścia do kompleksowych badań nad książką narodową (etniczną)⁵¹. W ciągu ponad osiem-

⁴⁵ Р. ЛІНДНЭР, *op. cit.*, s. 388–389.

⁴⁶ Wsparcia finansowego Centrum Białoruskiemu na Litwie (Kowno) udzielał rząd litewski. Zob. Я. ЯНУШКЕВІЧ, *Неадменны сакратар Адраджэньня: Вацлаў Ластоўскі*, Мінск 1995, s. 48.

⁴⁷ А.К. КАВКО, *Ластовский Вацлав Юстинович*, [w:] *Франциск Скорина и его время: энциклопедический справочник*, Минск: БелСЭ 1990, s. 403. W pierwszym wydaniu tej encyklopedii w języku białoruskim *Францыск Скарына і яго час* (Мінск, 1988) artykułu o Łastouskim nie ma.

⁴⁸ Мікалай В. НІКАЛАЕЎ, *Гісторыя кніжнай культуры Беларусі: праблемы і перспектывы даследаванняў*, [w:] *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: зб. навук. арт.*, ч. 2, Мінск: Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў 2006, s. 19–20.

⁴⁹ В. ЛАСТОЎСКІ, *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*, Коўна 1926, s. VII.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 11–14, 738–765.

⁵¹ „Badania nad (daną) książką narodową (etniczną) [...] powinny rozpoczynać się od objaśnienia warunków jej powstawania, etapów rozwoju, określenia typowych cech treści i formy

dziesięciu lat od wydania ta „гісторыя кнігі”, jak sam Łastouski określił gatunek swojego dzieła, była nie tylko podstawowym źródłem wiedzy o repertuarze białoruskiej książki rękopiśmiennej⁵² i drukowanej⁵³, lecz także nabrała głębokiego znaczenia symbolicznego, sama stając się pomnikowym dokumentem odrodzenia narodowego.

Z kolei za jeden z głównych nurtów białoruskiego odrodzenia narodowego i za jego fundament Łastouski uważał właśnie tradycję i dziedzictwo książkowe, dokumentujące istnienie i rozwój języka, kultury i myśli społecznej narodu białoruskiego. Udało mu się to odzwierciedlić w *Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі*, docenionej i nazwanej już w 1926 roku „dziełem fundamentalnym”, wywołującym pełne zachwytu uznanie jako ważny wkład do historii książki Białorusi⁵⁴. Sam autor natomiast skromnie zaznaczył w podtytule, że jest to tylko „próba komentowanego księgoopisu”, z nadzieją wszakże, iż książka „pomimo wielu jej niedostatków przyniesie pożytek naszemu odradzającemu się piśmiennictwu, choćby zachęcając innych do usilnych badań na polu naszej przeszłości, a szczególnie piśmiennictwa”⁵⁵.

Trzeba podkreślić, że historia książki i ruchu wydawniczego, zbiory książek i starożytności nie tylko zawsze interesowały Łastouskiego, ale były głównymi jego naukowymi, zawodowymi i życiowymi pasjami. Tak więc już w 1907 roku, zapoznając się z biblioteką pałacową Szyrynów w Starym Dworze koło Hermanowicz w powiecie dziśnieńskim, Łastouski sporządził opis kilkunastu cyrylickich książek rękopiśmiennych i drukowanych, a ich opis i fotografie niektórych umieścił w swojej historii książki⁵⁶. Także liczne jego artykuły w czasopismach (głównie „Nasza Niwa” i „Krywicz” w latach 1909–1926) były poświęcone historii książki, na przykład *350 lat drukarstwa moskiewskiego* (1914), *10-letni jubileusz drukarstwa litewskiego* (1914), *Wasył Ciapiński* (1916, 1920, 1925), *1491–1916* (1916), *Franciszek Skoryna* (1919, 1924, 1925), *Księgi brackie* (1924), *Palenie*

zewewnętrznej (ukształtowania)”. Por. Krzysztof MIGON, *Национальная (этническая) книга в Европе конца XIX–начала XX века*, Knygotyra (Wilno) (52) 2009, s. 192.

⁵² Por. M. НИКАЛАЕЎ, *Палата кнігапісная. Рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII стагоддзях*: Мастацкая літаратура 1993, 239 ss., il.; *idem*, *Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага*, [w:] *Гісторыя беларускай кнігі ў двух тамах*. Т. 1, Мінск: Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі 2009, 424 ss., il.

⁵³ Choć w podstawowej bibliografii retrospektywnej druków białoruskich *Кніга Беларусі, 1517–1917* (Мінск 1986) z powodów ideologicznych nie wymienia się nazwiska Łastouskiego i jego dzieła jako źródła.

⁵⁴ Roxolanus, *Kapitalne dzieło*, Przegląd Wileński 1927 nr 10; [A. Černý] *Slovanský přehled* (18) 1926.

⁵⁵ В. ЛАСТОЎСКИ, *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*, s. VIII.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 372.

książek na Białorusi (1924), *Drukarnie wędrowne na Białorusi i Ukrainie* (1924), *Białoruskie (krywskie) druki w Tylży* (1926)⁵⁷.

Niektóre komentarze Łastouskiego w *Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі* dowodzą też, że już w latach 1912–1913, pracując jeszcze w redakcji gazety „Nasza Niwa”, gromadził materiały o książkowych zabytkach Białorusi⁵⁸. W artykule *Помо́жце! (Памажыце!)* (1913) pierwszy przedstawił ambitny program ratowania białoruskiego dziedzictwa rękopiśmiennego, wzywając do zbierania bezcennych utworów rękopiśmiennych, zachowanych jeszcze w głuchych „zaściankach czy okolicach”⁵⁹. Teksty niektórych rękopiśmiennych zabytków Białorusi Łastouski zdołał opublikować w czasopiśmie „Krywicz”, na przykład kitab z XVI wieku, odnaleziony w 1915 roku przez Iwana Łuckiewicza niedaleko Wilna u mułły Stepana Półtorakiewicza⁶⁰.

Ponadto w czasopiśmie tym Łastouski umieszczał rozmaite materiały o charakterze bibliograficznym, tworząc takie działy jak „Агляд перыядычнага друку” poświęcony periodykom białoruskim i zagranicznym, „Bibliografia” („Кніганіе”) zawierający recenzje utworów pisarzy białoruskich i wykazy literatury przysyłanej do redakcji czasopisma, „Агляд культурнага жыцця” — z informacjami o nowościach książkowych, w tym także z terenu BSRR. W czasopiśmie drukowano nawet osobne bibliografie, jak na przykład *Ważniejsze prace o Białorusinach w języku polskim*, w której znalazło się 85 tytułów utworów literackich z XIX i XX wieku opisujących życie społeczeństwa białoruskiego.

W 1924 roku w czasopiśmie „Krywicz” został opublikowany program odтворzenia repertuaru książki białoruskiej⁶¹. Łastouski planował pokazać we wzajemnych powiązaniach historię białoruskiej książki, języka, oświaty, poświęcając szczególną uwagę ewolucji myśli filozoficznej XV–XX wieku, wyrażonej w zabytkach piśmiennictwa białoruskiego, w biografiach pisarzy, wydawców, w historii wydawnictw, w technice tworzenia dawnej drukowanej książki białoruskiej, w sztuce ukształtowania książki. Takie rozległe podejście, jak zauważył Wasilij Leonczikow, korespondowało szczególnie z poglądami ówczesnych ukraińskich uczonych-bibliografów: M.I. Sagardy, G.G. Kowalewskiego, S.F. Pasternaka⁶².

⁵⁷ В. ЛАСТОЎСКИ, *Выбраныя творы*. Уклад., прадм. і камент. Язэпа Янушкевіча, Мінск: „Беларускі кнігазбор” 1997, 512 ss., il., <http://bk.knihi.com/lastouski>.

⁵⁸ Супрасльскае Евангелле (X–XI стст.), Месячная Мінея 1096 г. Пор. В. ЛАСТОЎСКИ, *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*, s. 16, 20.

⁵⁹ Власт [pseud. В. ЛАСТОЎСКИ], *Памажыце!* Наша Ніва 1913 nr 37: 12 września; nr 38: 19 września.

⁶⁰ Крывіч [Kowno] 1924, nr 2(8); zob. też В. ЛАСТОЎСКИ, *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*, s. 364–371.

⁶¹ *Гісторыя беларускай кнігі*, Крывіч [Kowno] 1924 nr 1 (7).

⁶² В.Е. ЛЕОНЧИКОВ, *Общая ретроспективная библиография книг союзных республик*, Вопросы библиотековедения и библиографоведения, Минск 1972, вып. 1, s. 3–5.

Nie można nie zauważyć, że Łastowskiemu bliskie było stanowisko rosyjskiego księgoznawcy Mikołaja Lisowskiego, akcentującego powiązania księgoznawstwa z paleografią i historią literatury⁶³, a także ukraińsko-polskiego bibliologa Leona Bykowskiego, który uważał, że najważniejsze są związki księgoznawstwa z historią kultury, środowiskiem społeczno-kulturowym i ideą narodową⁶⁴. Łastowski, mimo braku w jego publikacjach bezpośrednich odniesień do takiego stanowiska, ściśle powiązał historię książki z paleografią i pismem, z literaturą, językiem, a także z właściwościami przestrzeni kulturowej i odrodzenia narodowego, narodowej samoświadomości.

Według Łastowskiego książka — w szerokim znaczeniu (więc też pierwsze świadectwa piśmiennictwa białoruskiego na różnych nośnikach: na kamieniu, metalu, glinie, pergaminie, papierze; na różnych przedmiotach: medalionach, krzyżach, pieczętkach, naczyniach) — jest tym dokumentem, który świadczy nie tylko o istnieniu narodu białoruskiego i jego dawnej historii, ale też o jego osobliwościach, odmienności od innych narodów (Rosjan, Polaków). Najważniejszą cechą identyfikacyjną jest w tym przypadku język, rozpatrywany w kontekście historycznym, religijnym i politycznym, we wzajemnie wpływającej na siebie kulturowej przestrzeni różnych narodów i jednocześnie kształtującej się przestrzeni myśli narodowej.

Ze zrozumiałych powodów Łastowski w okresie, kiedy księgoznawstwo jako nauka dopiero się kształtowało, zetknął się z różnymi problemami o charakterze metodologicznym i metodycznym (identyfikacja zabytków książkowych, metodyka bibliografowania), teoretycznym (typologia książki), źródłoznawczym i historiograficznym. Sam podkreślał, że „książkę wypadło opracować na emigracji, nie tylko bez dostępu do oryginalnych zabytków, ale też przy wielkim niedostatku najbardziej niezbędnej literatury [...]”⁶⁵. Niemniej podstawę do napisania dzieła dało mu ponad 180 publikacji uczonych rosyjskich, ukraińskich, polskich i białoruskich. Byli wśród nich między innymi: Mikołaj Karamzin, Wasyl Sopikow, Michał Speranski, Izmań Srezniewski, Mychajło Wozniak, Iwan Ohienko, Jerzy Samuel Bandtkie, Teodor Narbutt, Leon Wasilewski, Mitrafan Dounar-Zapolski, Jauchim Karski, Uładzimier Piczeta, Mikołaj Janczuk i inni⁶⁶.

Podstawowymi źródłami ukazującymi białoruskie dziedzictwo książkowe były liczne opublikowane wcześniej dokumenty historyczne, na przykład gramoty czy przywileje. Jak wiadomo, obszerny program edytorski realizowały w XIX wieku Imperatorska Sankt-Petersburska Akademia Nauk, Imperatorska Komisja

⁶³ Н.К. ЛЕЛИКОВА, *Становление и развитие книговедческой и библиографической наук в России в XIX–первой трети XX века*, С.-Петербург: РГБ 2004, s. 259.

⁶⁴ *Ibidem*; Krzysztof MIGOŃ, *Leon Bykowski (1895–1992) — ukraiński bibliolog i polski bibliotekarz*, *Roczniki Biblioteczne* (47) 2003 s. 155–168.

⁶⁵ В. ЛАСТОЎСЬКІ, *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*, s. VIII.

⁶⁶ Wykorzystane źródła Łastowski podaje w swoim dziele na s. 767–773: „Wykaz autorów, których dzieła albo myśli wykorzystano przy opracowaniu tej książki”.

Archeograficzna przy Ministerstwie Oświecenia Narodowego w Petersburgu, Imperatorskie Towarzystwo Historii Starożytności Rosyjskich przy Uniwersytecie Moskiewskim, Wileńska Komisja Archeograficzna, kijowska Akademia Duchowna i inne. Celem było dostarczanie dowodów „rosyjskości” przyłączonych do Imperium Rosyjskiego ziem, także białoruskich. To bowiem o co później oskarżano Łastouskiego — o poszukiwanie narodowego „ja” — aktywnie realizowała, ale w odmiennych intencjach, oficjalna nauka rosyjska; chodziło o pozbawienie Białorusinów ich narodowej odrębności i o priorytet idei wielkoruskiej.

Niemniej Łastouski, chociaż sam nie mógł sięgać do oryginalnych zabytków znajdujących się w Rosji Sowieckiej, próbował identyfikować je na podstawie miarodajnych ówczesnych publikacji. Do niektórych miał dostęp w zbiorach prywatnych, w archiwach w Rydze i w Watykanie, w wileńskiej Bibliotece Publicznej, w Muzeum Białoruskim im. I. Łuckiewicza w Wilnie⁶⁷. Sam Łastouski miał prywatną kolekcję, w której, jak już wspomniano, znajdowały się 24 rękopisy z XV–XVII wieku. Jego znajomość oryginalnych zabytków potwierdzają także cytowane noty kopistów, zapisy donacyjne, reprodukcje niektórych kart itd.

Jauchim Kipel pisał w swoich wspomnieniach:

na [...] emigracji Łastouski napisał swoją znakomitą *Historię książki krywskiej*. Dlatego jeździł do Watykanu, gdzie dopuszczono go do archiwum. [...] w czasie pracy w archiwach watykańskich Łastouski, zainteresowany historią rozmieszczenia Słowian, doszedł do wniosku, że opracowane przez historyków rosyjskich mapy rozmieszczenia Słowian są niewłaściwe. Mapy te opracowano na podstawie monastyrskich latopisów, a latopisy często były tendencyjne, więc Łastouski proponował poprawić mapy na podstawie tych dokumentów, które zachowały się w archiwach zachodnich, przede wszystkim watykańskich. Rzecz w tym, że Watykan, starając się poszerzyć chrześcijaństwo w obrządku zachodnim, wysyłał do plemion słowiańskich swoich misjonarzy. Misjonarze przysyłali relacje, w których opisywali Słowian; te dokumenty zachowały się w papieskich księgozbiorach do dnia dzisiejszego. Wbrew rosyjskim podręcznikom, w których mówiono, że wszyscy Słowianie od stworzenia świata zbierali się wokół Moskwy, Łastouski uważał, że twierdzenie historyków rosyjskich o trójjedności narodów wschodniosłowiańskich — to tylko mit, bo każde plemię słowiańskie było samodzielne⁶⁸.

Dlatego nieprzypadkowo w przedmowie do swojej pracy Łastouski podkreślał: „Sprzeczność między świadectwem pomników historycznych i ich interpretacją we współczesnym piśmiennictwie — po prostu porażająca. Biorąc w ręce książkę historyczną naszych obecnych zwycięzców, nie wiadomo, czemu bardziej dziwić się, czy ich bezkrytycyzmowi, czy porażającej umiejętności tendencyjnego wykorzystania obiektywnych świadectw historii”⁶⁹.

⁶⁷ Jak notuje Nadieżda Morozowa, Łastouski w swojej *Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі* informował „o kilku rękopisach ze zbiorów muzealnych” (s. 329–330, 371, 375, 487, 489, 577–578, *pass.*). Zob. Надежда МОРОЗОВА, *Кириллические рукописные книги, хранящиеся в Вильнюсе: каталог*, Vilnius: Lietuvių Literatūros ir Tautosakos Institutas 2008, s. XVII.

⁶⁸ Я. КИПЕЛЬ, *op. cit.*

⁶⁹ В. ЛАСТОЎСКИ, *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*, s. V.

Łastouski postawił sobie zadanie nie tylko identyfikacji i zbibliografowania, czyli sporządzenia repertuaru piśmiennictwa białoruskiego, lecz także udowodnienia wielu bardzo ważnych twierdzeń na temat odrodzenia bogatego dziedzictwa kulturowego Białorusinów i jego charakterystycznych cech w kontekście światowym. Dlatego zdecydował się nie na pracę czysto bibliograficzną (co utrudnia określenie typu jego opracowania z punktu widzenia bibliografii⁷⁰) i na włączenie wielkiej liczby fragmentów tekstów oraz własnych streszczeń, przeglądów i wypisów z 364 książek rękopiśmiennych i drukowanych. Niektóre zajmują po kilka stron (Latopis Księstwa Litewskiego i Żmudzkiego, Gramota ryskich kupców do księcia witebskiego Michała Konstantynowicza, *Przedmowa* Wasila Ciapińskiego⁷¹); jednak pozostałe opisy w liczbie 510 mają charakter wyłącznie bibliograficzny. Łastouski nie pierwszy stosował taką metodę sporządzania spisu bibliograficznego; opierał się na doświadczeniu znanych sobie autorów, takich jak Jauchim Karski, który włączał przeglądy bibliograficzne i reprodukcje tekstów zabytków książkowych piśmiennictwa białoruskiego do swoich prac (por. zwłaszcza jego *Белорусы*, t. 3, cz. 2–3, 1921–1922)⁷². Jednak wydane w 1926 roku opracowanie Łastouskiego zostało poddane krytyce zarówno Karskiego, jak i Stepana Niekraszewicza. O ile ten pierwszy zarzucał Łastouskiemu niedostateczne wykorzystanie oryginalnych źródeł, o tyle drugi podkreślał niebezpieczeństwo zamiany spisu w chrestomatię piśmiennictwa białoruskiego⁷³. Włączenie niektórych książek do bibliografii białoruskiej także zostało przez nich zakwestionowane, a znacznie później również przez innych autorów, na przykład przez Jewgienija Niemirowskiego⁷⁴. Jednym z wyrazistych przykładów decyzji, które wywołały oburzenie niektórych uczonych, było włączenie do repertuaru książki białoruskiej

⁷⁰ Т.А. САЗОНАВА, *Бібліяграфічная дзейнасць В.У. Ластоўскага*, [w:] *Вопросы библиографоведения и библиотековедения*: межвед. сб. Мінск: Універсітэцкае 1992, s. 96. Obecnie bibliografowie białoruscy uważają dzieło Łastouskiego za podstawowy informator o repertuarze narodowym.

⁷¹ Zob. *Ciapiński Bazyli*, [w:] *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, z. 5, Wrocław: Wydaw. Zakł. Nar. im. Ossolińskich, s. 67–69.

⁷² В.Е. ЛЯВОНЧЫКАЎ, *Беларуская рэтраспектыўная бібліяграфія кніг*, Мінск: Вышэйшая школа 1971, s. 16.

⁷³ С.В. НЕКРАШЭВІЧ, *Ластоўскі. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*, Асьвета 1926 nr 5, s. 168.

⁷⁴ Е.Л. НЕМИРОВСКИЙ, *Труды по истории русского первопечатания во второй половине XIX–XX веках*, Книга. Исследования и материалы (9) 1964, s. 389–437. Niemirowski pisał m.in. „[...] praca W.U. Łastouskiego *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*. *Спроба паяснёўчай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стогодзьдзя*, wydana w Kownie w 1926 r. Jest to, w istocie rzeczy, zbiór monograficznych artykułów o zabytkach piśmiennictwa starobiałoruskiego. Uwzględnione są też [inne] książki wydane na terytorium Białorusi. Łastouski pisze również o krakowskich drukach Szwaipolta Fiola, które wiąże nie z ukraińską, jak I.I. Ohienko, ale z białoruską tradycją kulturalną”. Zob. też НЕМИРОВСКИЙ, *Иван Федоров и возникновение книгопечатания в Москве и на Украине*, КомпьюАрт 2003 nr 3, <http://www.compuart.ru/article.aspx?id=8546&iid=349>.

druków Szwajpolta Fiola. Jednak ten sam Karski w swojej pracy *К вонпосы о разработке старога западнорусскаго наречия* (1893) krakowskie wydania Fiola zaliczał jeszcze do repertuaru książek białoruskich. Co prawda później, już w *Белоруссах* (1903–1922) te i niektóre inne książki wyklucza, posługując się głównie kryteriami językowymi. Później Karski niejednokrotnie wracał do zasad selekcji i identyfikacji książek białoruskich, i już w czasach sowieckich wraz z „[...] cechami języka i miejscem wydania uważał za konieczne uwzględniać cechę przynależności autorskiej, a czasami nawet historyczne losy i znaczenie niektórych pomników”⁷⁵ (a właśnie te kryteria próbował brać pod uwagę w swojej pracy Łastouski). Co zaś dotyczy krakowskich wydań Szwajpolta Fiola to, jak sądzi współczesny białoruski badacz literatury Iwan Sawerczanka, były one przecież adresowane do prawosławnej ludności Wielkiego Księstwa Litewskiego, o czym świadczy ich treść i przypuszczenie o pochodzącej od magnaterii WKL inicjatywie ich wydania⁷⁶.

Obecnie także potwierdza się zasadność uwzględniania w repertuarze książki białoruskiej również wspólnych dla narodów Rusi Kijowskiej⁷⁷ zabytków piśmiennictwa, np. *Слова о выprawі Ігора*⁷⁸ włączonego przez Łastouskiego do *Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі*, w przedmowie do której autor stwierdził, że „[...] trzeba było [...] ograniczyć się do piśmiennictwa jednej tylko gałęzi krywskiego plemienia. Pełna historia powinna obejmować pomniki Pskowa, Nowogrodu, Ziemi Siewierskiej”⁷⁹.

Łastouski dostrzegł też wpływ białoruskich zabytków piśmienniczych na rozwój języków rosyjskiego i polskiego⁸⁰, co nie było twierdzeniem gołosłownym, lecz ideą, wyrażoną na poziomie naukowej hipotezy (potwierdzają to współczesne badania w zakresie językoznawstwa⁸¹). Chociaż jeszcze do dzisiaj w tym, co powiedział i zrobił Łastouski, widzi się, niestety, w znacznym stopniu postawę nacjonalistyczną⁸² i nie bierze się pod uwagę warunków, w jakich następowało

⁷⁵ В.Е. ЛЯВОНЧЫКАЎ, *Беларуская бібліяграфія. Агульны курс*, Мінск: Вышэйшая школа 1971, s. 100.

⁷⁶ І. САВЕРЧАНКА, *Aurea mediocritas. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі: Адраджэнне і ранняе барока*, Мінск: Тэхналогія 1998, s. 19.

⁷⁷ Problem rozpatrywany jest w podstawowych dziełach syntetycznych: *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў*, Т. 1: *Даўняя літаратура, XI–першая палова XVIII стагоддзя*, wyd. 2, Мінск: Бел. навука 2006; М. НІКАЛАЕЎ, *Гісторыя беларускай кнігі*. Т. 1: *Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага...* (por. prępisz 52).

⁷⁸ В. ЛАСТОЎСКИ, *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*, s. 47–50.

⁷⁹ *Ibidem*, s. VIII.

⁸⁰ *Ibidem*, s. VI.

⁸¹ Нр. *Беларуская мова: энцыклапедыя*, Рэд. А.Я.Міхневіч, Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі 1994, 655 ss., il.

⁸² E. Niemirowski pisze: „Zauważę też, że w 1964 r. mogłem jeszcze wymienić nazwiska Ohienki i Łastouskiego, ale wkrótce i to było zabronione. Z opracowanego przeze mnie w 1978 r. zestawienia literatury *Начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. Жизнь и деятельность*

odrodzenie narodu białoruskiego i rekonstrukcja jego dokumentalnego dziedzictwa. Sam Łastouski pisał: „Szczęśliwi zwycięzcy lepsze kąski historii zniewolonego brata wpisywali w swoją historię. [...] Tak niedawno jeszcze czytaliśmy w szkolnych podręcznikach [...]: »Białorusini są najmłodszą gałęzią narodu rosyjskiego. [...] Białorusini swojego piśmiennictwa nie stworzyli«”⁸³.

Łastouski postawił sobie zadanie zarówno określenia, jak i przedstawienia książki narodowej (etnicznej — „krywskiej”) jako kategorii historyczno-kulturowej i narodotwórczej. Książka miała być najważniejszym wskaźnikiem oceny udziału Białorusinów w procesie tworzenia kultury powszechnej. Jeśli przed Łastouskim autorzy ogólnych bibliografii retrospektywnych, na przykład M.P. Pogodin, P.A. Hilterbrant, R. Ziemkiewicz i nawet Karski kierowali się głównie kryterium językowym albo terytorialnym⁸⁴, to Wacław Łastouski stosował trzy kryteria: językowe (uwzględniając powiązanie z wyznaniem — prawosławnym, unickim, katolickim, protestanckim, muzułmańskim, żydowskim), terytorialne (etniczne) oraz autorskie (dzieła oryginalne i tłumaczone).

Ogółem Łastouski zarejestrował 874 najważniejsze białoruskie zabytki książkowe, pośród których ponad 470 było zabytkami rękopiśmiennymi. Liczba ta jest znacznie większa aniżeli u wcześniejszych autorów. Trzeba zaznaczyć, że Łastouski rozpatruje dziedzictwo rękopiśmienne i drukowane jako całość w jego historycznym współistnieniu; do zabytków piśmiennych zalicza zabytki epigraficzne, gramoty, listy, co w ówczesnej fazie rozwoju bibliografii wywołało pewien sprzeciw. Dziś widzi się w tym zjawisko pozytywne i uzasadnione, zarówno w zakresie doboru bibliografowanych obiektów, odbijających narodowy repertuar piśmienniczy, jak i w odniesieniu do całej kultury książki, gdzie pismo i język stanowią jej wyznaczniki i wskaźniki⁸⁵.

Generalnym założeniem Łastouskiego było pokazanie narodzin, rozwoju i odrębności języka białoruskiego poprzez zabytków piśmiennictwa. Potwierdza to struktura *Гісторыі беларускай (кrywскай) кнігі*, dzieła o charakterze księgoznawczo-bibliograficznym, prowadzącego od zagadnień ogólnych do szczegółowych. Znajduje to odzwierciedlenie we *Wstępie* (np. *Charakter i język pomników piśmiennictwa*, s. 10–11), a następnie w całym szeregu przykładów wyrażen i słów, grafiki ich zapisu, włączonych jako cytaty do opisu poszczególnych zabytków (np. *Сьпіскі Смаленскай умовы з немцамі 1229 году*, tzw.

Франциска Скорины cenzura wykreśliła opisy bibliograficzne wszystkich prac Łastouskiego, dla Ohijenki z jakiegoś powodu zrobiono wyjątek — jego nazwisko było surowo zabronione tylko na Ukrainie”, Е.Л. НЕМИРОВСКИЙ, *Иван Федоров...* (por. przypis 74).

⁸³ В. ЛАСТОЎСКИ, *Гісторыя беларускай (кrywскай) кнігі*, s. VI.

⁸⁴ Т.А. САЗОНАВА, *op. cit.*, s. 98.

⁸⁵ К. МИГОНЬ, *Письмо и язык как определители и индикаторы книжной культуры*, [w:] *Наука о книге: Традиции и инновации: К 50-летию сборника „Книга. Исследования и материалы”*: материалы XII Международной научной конференции по проблемам книговедения (Москва, 28–30 апр. 2009 г.), Ч.1, Москва: Наука 2009, s. 490–491.

Смаленскай тарговай праўды, s. 65–73), i oczywiście w zakończeniu, w słowniku języka starobiałoruskiego (Слоўнік помнікаў стара-крыўскай (беларускай) пісьменнасці паводле прыведзеных у тэксце вынісак, s. 641–719).

Łastouski jako jeden z pierwszych w białoruskim księgoznawstwie próbował swoich sił także w typologii książki narodowej, przedstawiając ją następująco: *Pismo święte*. — *Piśmiennictwo liturgiczne*. — *Piśmiennictwo duszpasterskie*. — *Piśmiennictwo polemiczne* — *Proroctwa* — *Pomniki kanoniczne* — *Żywoty*. — *Opiśy pielgrzymek* — *Kroniki i latopisy* — *Pomniki prawa* — *Książki dla muzułmanów* — *Książki dla Żydów*⁸⁶. Dopuszczając pewne niedokładności w określeniu podstawowych cech typologii książki, Łastouski skrupulatnie wyodrębnia i identyfikuje dokumenty Białorusinów, Krywiczów, nie wykluczając również książek w języku białoruskim dla muzułmanów i Żydów, powstających na etnicznym terytorium Białorusi.

Szczególne zainteresowanie budzi też indeks systematyczny zabytków piśmiennictwa białoruskiego, w którym podstawowym kryterium typologicznym jest ich treść (s. 738–765). Autor wyodrębnia w nim 20 działów: I. Pismo święte. II. Dzieła Ojców Kościoła i piśmiennictwo duszpasterskie. III. Piśmiennictwo hagiograficzne. IV. Piśmiennictwo liturgiczne, modlitewne i hymnodia. V. Katechizmy. VI. Piśmiennictwo apokryficzne. VII. Piśmiennictwo religijno-polemiczne. VIII. Kalendarze. IX. Synodyki. X. Dziejopisarstwo. XI. Literatura piękna. XII. Dyplomacja. XIII. Piśmiennictwo prawnicze. XIV. Podręczniki szkolne. XV. Astronomia, astrologia, kosmografia i książki wróżbiarskie. XVI. Wojskowość. XVII. Podróże. XVIII. Izborniki. XIX. Przywileje, nadania, umowy, akty, testamenty, zapisy. XX. Zabytki sztuki. Taką pracę pierwszy wykonał na Białorusi właśnie Łastouski, nie bacząc na to, że — jak uważano w tym czasie — dawne książki rękopiśmienne i drukowane miały charakter uniwersalny i nie poddawały się systematyzacji⁸⁷. Także obecnie bibliograficzna eksploracja białoruskich zabytków piśmiennictwa według ich treści realizuje się tylko dzięki pracy Łastouskiego⁸⁸.

W konkluzji można stwierdzić, że aparat naukowy do podstawowej części *Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі* ma znaczenie w pełni autonomiczne, że obszernie i w różnych aspektach ujawnia historię białoruskiej kultury książki. Na przykład „Wykaz nazw i rzeczy” jest alfabetycznym indeksem nie tylko autorów, przedmiotów, nazw geograficznych, lecz zawiera także informacje o charakterze encyklopedycznym, wraz z krótkimi danymi biograficznymi o autorach i z objaśnieniami terminów. Niektóre rozbudowane hasła przedmiotowe mają układ chronologiczny, np. „Drukarnie” (od 1491 roku do XVIII wieku), „Drukarze” — od Szwajpolta Fiola (1491) do Maksyma Woszczanki (lata dziewięćdziesiąte XVII

⁸⁶ В. ЛАСТОЎСКИ, *op. cit.*, s. 11–14.

⁸⁷ Т.А. САЗОНОВА, *op. cit.*, s. 99.

⁸⁸ Takich wyszukiwań nie da się np. przeprowadzić w bibliografii *Кніга Беларусі, 1517–1917 (сводны каталог, Мінск 1986)* z powodu braku odpowiedniego indeksu.

wieku), „Szkoly” (pierwszy okres — do 1550 roku, drugi 1550–1650, trzeci od 1650 — do końca XVIII wieku) i inne. Godne uwagi jest właśnie to ostatnie hasło — najbardziej szczegółowe — z tekstem przedstawiającym znaczenie szkół: średnich i wyższych, prawosławnych, katolickich, protestanckich, unickich, jako głównych centrów kulturalnych, „w których można było otrzymać bardzo szerokie wykształcenie”⁸⁹.

Tak więc książka białoruska w ujęciu Łastouskiego stanowiła zarówno jedno z głównych udokumentowanych świadectw dziejów narodu białoruskiego, jak i aktywny czynnik różnorodnych procesów historycznych, politycznych, religijnych, kulturalno-oświatowych, a zatem była najważniejszym elementem przestrzeni społeczno-kulturowej: od tworzenia książki przez jej rozpowszechnienie po umiejscowienie.

Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі jest interesująca i cenna także dlatego, że Łastouski próbował pokazać również sztukę książki białoruskiej i jako pierwszy reprodukował znaczną liczbę ozdobników i ilustracji. I mimo pewnych niedokładności w podpisach pod rycinami, dzieło Łastouskiego, jak również prace innych badaczy książki białoruskiej z lat dwudziestych, znalazło wysokie uznanie w oczach współczesnych historyków sztuki, dla których stało się ono także jednym z ważniejszych źródeł otwierających wielkie perspektywy badawcze⁹⁰. Łastouski w *Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі* umieścił łącznie około 150 rozmaitych ilustracji zaczerpniętych z książek rękopiśmiennych i drukowanych: najwięcej jest reprodukcji tekstów (58), następnie winiet (16), miniatur (11), rycin (9), portretów (9), finalików (8), inicjałów i kart tytułowych (po 7). Szczególną wartość mają, według nas, winiety z rękopiśmiennego ewangeliarza z XVI wieku, odnalezionego w powiecie dziśnieńskim (s. 24, 52, 137), a także ilustracje ze zbiorów Muzeum Białoruskiego im. I. Łuckiewicza w Wilnie (s. 373, 375, 559) oraz z prywatnej biblioteki Łastouskiego (s. 531–532, 621). Niektóre ilustracje zabytków materialnych Łastouski zamieścił w indeksie (*Zabytki artystyczne*, s. 765–766); wśród nich znajdują się reprodukcje opraw („Акладка Лаўрышаўскага Евангеля” s. 107 i „Аправа кнігі ў скуры з масяжовымі нарожнікамі віленскай работы XVII ст.” s. 605). Z niewiadomego powodu pominięty został odsyłacz do jeszcze jednej reprodukcji oprawy (w książce znajdują się trzy takie ilustracje) — „Сярэбраная рэпусаваная аправа Евангеля, віленскай работы XVII ст.” (s. 559).

Łastouski nie tylko zaangażował do zaprojektowania swojego dzieła fachowego artystę Mściława Dobużyńskiego⁹¹, lecz można przypuszczać, że także

⁸⁹ В. ЛАСТОЎСКИ, *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*, s. 734.

⁹⁰ В.Ф. ШМАТАЎ, *Мастацтва беларускіх старадрукаў (XVI–XVIII стст.)*, Мінск: Тэхналогія 2000, s. 7.

⁹¹ Mściław Dobużyński (Мстислав Добужинский) był jednym z nauczycieli Marka Chagalla. Od 1924 r. przebywał na Litwie, pozostawał w bliskich stosunkach z Łastouskim i białoruskim centrum narodowym w Kownie. „Tutaj uczestniczył w realizacji przedstawień

sam uczestniczył w tej pracy, podobnie jak w latach 1912–1913, kiedy dla almanachu *Малая Беларусь* rysował przerywniki i winiety końcowe na wzór pasów słuckich z kolekcji własnej i „Naszej Niwy”⁹².

Tak więc *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі* Łastouskiego stała się pierwszą próbą zintegrowanego podejścia do historii książki białoruskiej jako jedności jej składników materialnych, duchowych i artystycznych⁹³. Jednocześnie historia książki była częścią kompleksowej pracy i zamierzeń Łastouskiego. Jak potwierdzają współczesne odkrycia archiwalne, już w latach 20. pracował on nad ułożeniem „encyklopedii starożytności” („энцыклапедыі старасьведчыны”); maszynopis pracy znajduje się w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie, na Białorusi został wydany 2003 roku przez Jazepa Januszkiewicza⁹⁴. W roku 1929 Łastouski wraz z Mikołajem Szczakacichinem przygotował przewodnik po oddziale współczesnego białoruskiego malarstwa i rzeźby Białoruskiego Muzeum Państwowego⁹⁵ i rozpoczął kolejne swoje wielkie dzieło *Kultura materialna Białorusi (XVI–XX w.)* [*Матэрыяльная культура Беларусі (XVI–XX стст.)*]⁹⁶. Dowodzi to gruntowności jego podejścia, panoramicznego spojrzenia na narodową historię i kulturę, zrozumienia ich niezbędności dla przyszłości Białorusi. Historia książki stanowiła tylko część tego kompleksowego przedsięwzięcia.

Po aresztowaniu i zesłaniu w 1931 roku do Saratowa „na podstawie postanowienia OGPU na pięć lat” Łastouski nawet tam znalazł w sobie siły, by wykorzystując swoją wiedzę i doświadczenie, kontynuować studia nad książką rękopiśmienną i drukowaną. Udało mu się dokonać pewnych odkryć w historii drukarstwa białoruskiego, a także — idąc na kompromis z władzą sowiecką — walczył z wywożeniem do Moskwy (na sprzedaż za granicę) miejscowych księgozbiorów. Podjął też przewartościowywanie i upowszechnianie swoich poglądów na historię książki.

Od 25 sierpnia 1931 do 20 sierpnia 1937 roku Łastouski pracował w dziale książek cennych i rzadkich biblioteki Uniwersytetu Saratowskiego; zaczynając od

teatralnych, projektował czasopismo »Крывіч« i inne publikacje białoruskie” — por. Сяргей ХАРЭЎСКИ, *Выстава працаў Мсьціслава Дабужынскага „Старая Літва” прысьвечаная супярэчліваму й кароткаму пэрыяду жыцця мастака ў Літве*, <http://pan-demetrius.livejournal.com/2008/02/07/> [dostęp: 7 II 2008].

⁹² Ларыса ДОЎНАР, *Вобразы, родныя па духу жыцця і творчасці. Мастацтва афармлення беларускай кнігі XIX–пачатку XX ст.*, Роднае слова 2007 nr 8, s. 85.

⁹³ Por. recenzje książki Łastouskiego *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*. А. ШЛЮБСКИ, *Маладняк* 1926 nr 5, s. 104–105; *idem*, *Полымя* 1926 nr 5, s. 144–147.

⁹⁴ Язэп ЯНУШКЕВІЧ, *Наш Гюгер. Вацлаў Ластоўскі — энцыклапедыст*, [w:] *Кароткая энцыклапедыя старасьведчыны*, уклад. Язэп Янушкевіч. Мінск: Выдавец В. Хурсік 2003, s. 4–12.

⁹⁵ *Сучаснае беларускае мастацтва: праваднік па аддзеле сучаснага Беларускага малярства і разьбярства*, апрацавалі М. Шчакаціхін і В. Ластоўскі; Беларускі дзяржаўны музэй, Менск: Друкарня Інбелкульту 1929, 30 s., 13 il.

⁹⁶ Л. ДОВНАР, *op. cit.*, s. 60.

stanowiska starszego bibliotekarza, awansował na kierownika tego działu⁹⁷. Już w sprawozdaniu biblioteki za rok 1932⁹⁸ — jak podkreśliła w swoim artykule Nelli Popkowa, kierująca obecnie tym oddziałem — wskazywano, że „Oddział ostatecznie okrzepł, otrzymawszy wysoko kwalifikowanego pracownika, znawcę książki dawnej i rzadkiej, mającego publikacje naukowe w zakresie studiów nad książką rękopiśmienną i starymi drukami”. Nazwisko „Łastouskiego nie jest przy tym wymienione, wpisane zostało ręcznie, w nawiasie, po tekście sprawozdania”⁹⁹.

Spójrzmy na chronologię działań Łastouskiego w okresie saratowskim, sporządzoną na podstawie materiałów Aleksego Zuzina i Nelli Popkowej¹⁰⁰. Już na początku roku 1932 Łastouski włączył się w prowadzone w bibliotece prace nad podnoszeniem kwalifikacji i w samokształcenie: dla pracowników prowadził zajęcia w ramach „minimum technicznego”, wygłaszał wykłady z księgoznawstwa, został jednym z wykładowców na dwuletnich kursach bibliotecznych w bibliotece uniwersyteckiej — wykładał kurs „Historii książki”¹⁰¹. Gdy w tymże 1932 roku utworzono w Saratowie stowarzyszenie naukowych i uczelnianych bibliotek miasta, Łastouski brał udział w jego pracach jako upoważniony pracownik Biblioteki Naukowej Uniwersytetu Saratowskiego, konsultant do spraw druków i rękopisów rzadkich i cennych, wykładowca księgoznawstwa na kursach organizowanych przez to stowarzyszenie.

Przez pierwsze dwa i pół roku pracy Łastouskiego w oddziale książek rzadkich, cennych i rękopiśmiennych opisano 2632 rękopisów i około 2000 autografów, sporządzono katalogi alfabetyczny i przedmiotowy zbioru druków, składającego się z 1526 jednostek.

W 1935 roku biblioteka delegowała go do miasta Pugaczow z zadaniem wyboru książek z zasobów bibliotek klasztornych i cerkiewnych. Dzięki Łastouskiemu zbiory oddziału powiększyły się „z 5304 jednostek w roku 1931 [...] do 16 399 w 1937”¹⁰², to znaczy ponad trzykrotnie! Łastouski przygotował do publikacji sprawozdanie *O pracy oddziału książek rzadkich, cennych i rękopiśmiennych Biblioteki Naukowej Saratowskiego Uniwersytetu Państwowego*.

W tym czasie wśród prac naukowych Łastouskiego znalazły się następujące tematy i artykuły, z których, jak pisze Nelli Popkowa, żaden nie tylko nie został

⁹⁷ Н.А. ПОПКОВА, Вячеслав Устинович Ластовский, [w:] *Библиотека вуза: вчера, сегодня, завтра*: сборник научных трудов, вып. 9, Саратов 2009, s. 72.

⁹⁸ *Годовой отчёт ФБ СГУ за 1932 год*, Саратов 1933, s. 29.

⁹⁹ Н.А. ПОПКОВА, *op. cit.*, s. 73.

¹⁰⁰ А.В. ЗЮЗИН, *Из материалов В.У. Ластовского в фонде Зональной научной библиотеки Саратовского государственного университета*, [w:] *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: гісторыя і сучаснасць*: зб. навук. арт., склад. Л.І. Доўнар, Т.А. Самайлюк, [вып. 3], Мінск: БДУКМ 2011, s. 168–195; *Из бумаг В.У. Ластовского* [Программа лекций В. Ластовского по истории книги (10 лекций по 2 часа). Неизвестное издание Петра Мстиславца] подготовила текст Н.А. Попкова, *ibidem*, s. 196–202.

¹⁰¹ А.В. ЗЮЗИН, *op. cit.*; *Из бумаг В.У. Ластовского...*

¹⁰² Н.А. ПОПКОВА, *op. cit.*, s. 77.

opublikowany, ale też nie zachował się w rękopisie: „O problemie początków drukarstwa w Moskwie i anonimowych wydaniach XVI wieku”, „o rękopisach uważanych za Puszkiniowskie”, „o »Słowie o wyprawie Igora« i pierwszym rosyjskim alfabecie”, „o odnalezionych przezeń wydaniach nieznanym bibliografom (Czasownik Piotra Mściśławca¹⁰³, wileński Ewangeliarz z 1575 r.) lub znanych w jednym egzemplarzu (Czasosłowiec Iwana Fiodorowa, wydrukowany w Zabłudowie w 1569 r.)”, „W sprawie druków przedfiodorowskich. Studium pism i filigranów”¹⁰⁴. Wśród prac bibliograficznych Łastouskiego była bibliografia „Слова” za lata 1924–1935 i kartoteka „książek staroobrzędowców, wydanych Polsce w końcu XVIII w.”, które także nie zachowały się¹⁰⁵.

Jak Łastouskiemu udawało się tak owocnie pracować niezależnie od okoliczności? Może ujawnia on ten sekret w oficjalnym sprawozdaniu z pracy oddziału w 1935 roku:

człowiek starający się pracować nad rękopisami powinien koniecznie mieć pragnienie zdobywania wiedzy i miłość do książki. To najważniejsze, wszystko inne osiąga się pracą i praktyką. Na podstawie własnego doświadczenia mogę powiedzieć, że ze wszystkich prac bibliograficznych, najbardziej frapująca jest praca nad książką rękopiśmienną, bo daje ona satysfakcję i estetyczną, i umysłową¹⁰⁶.

Gdy w 1936 roku dyrektor Biblioteki Wiera Artisiewicz ubiegała się w Ludowym Komisariacie Oświaty RSFRR o podwyższenie pensji niektórym zasłużonym pracownikom, mającym i stopnie naukowe, i publikacje, Łastouski przedstawił swój życiorys i przebieg służby (24–25 lutego 1936 roku)¹⁰⁷:

Biografia Wiaczesława (Wacława) Łastouskiego, syna Justynowego. Wbrew przyjętemu zwyczajowi zestawiania suchych wyliczeń danych o ruchu służbowym, postanowiłem swój życiorys nieco rozszerzyć. Skłaniają mnie do tego następujące względy: długo już nie pociągnę, i chociaż śmierć jest snem i ukojeniem od trudów, ale człowiek krząta się do końca, i dlatego też, że część mojego życia upływa w murach Biblioteki Naukowej Uniwersytetu Saratowskiego, chcę zostawić tu ślad swojego istnienia, przedstawiając niżej co następuje...

Informację o przebiegu służby „zakończył gorzką frazą wszystkich represjonowanych uczonych tego czasu: »есть знания — нет звания« (jest wiedza — nie ma [odpowiedniego] stanowiska”.

Przecucia nie zawiodły Łastouskiego; zamiast uwolnienia z zesłania został przed 20 sierpnia 1937 r. aresztowany przez organy UNKWD obwodu saratowskiego i oskarżony z art. 58 p. 10, 11 Kodeksu karnego RSFRR, a 22 sierpnia

¹⁰³ Studium Czasosłowca (cech druku, zdobnictwa, treści, znaków wodnych), okoliczności działalności Mściśławca w Wilnie pozwoliło Łastouskiemu zaliczyć go do „nieznanych jeszcze wydań pierwszych ruskich drukarzy” i datować jego ukazanie się przed rokiem 1574. Czas pokazał słuszność stanowiska Łastouskiego, którego datacja przyjęta jest przez księgoznawców współczesnych”. Zob. ПОПКОВА, *op. cit.*, s. 76. Por. też *Из бумаг В.У. Ластовского...*

¹⁰⁴ H.A. ПОПКОВА, *op. cit.*, s. 74–77.

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 75.

¹⁰⁶ A.B. ЗЮЗИН, *op. cit.*

¹⁰⁷ *Ibidem*.

w piśmie nr 127/1937 skierowanym do Biblioteki SGU napisano: „skreślić ze stanu osobowego biblioteki pracownika biblioteki Łastouskiego W.U. jako aresztowanego przez organy NKWD”¹⁰⁸. Na podstawie wyroku Kolegium Wojskowego Sądu Najwyższego ZSRR, został rozstrzelany 23 stycznia 1938 roku. Zrehabilitowano go 16 września 1958 roku¹⁰⁹.

„Saratowskiego śladu” Łastouskiego zaczęto szukać dopiero w 1990 roku, kiedy 1 października do dyrektora biblioteki Uniwersytetu Saratowskiego Wierry Artisiewicz przyjechała ekipa telewizyjna z Mińska (reżyser A.A. Suchockij) w celu nagrania wywiadu o Łastouskim¹¹⁰. Jednak materiały archiwalne Zarządu Bezpieczeństwa obwodu saratowskiego pozostały nadal utajnione i niedostępne, zarówno w 1990, jak i w 1993 roku. A potem nastąpiły inne czasy także dla Białorusi, a zakazów i sekretów ani trochę nie ubyło...

Niemniej odnalezione w Saratowie dokumenty rękopiśmienne należące do Łastouskiego są dzisiaj bardzo cennymi źródłami. Są to wspomniane wyżej: 1) Sprawozdanie dla Stowarzyszenia naukowych i uczelnianych bibliotek miasta „O pracy oddziału książek rzadkich, cennych i rękopiśmiennych Biblioteki Naukowej Saratowskiego Uniwersytetu Państwowego”, 2) Program wykładów z historii książki — 10 dwugodzinnych wykładów, 3) Nieznane wydanie Piotra Mściśławca, 4) Do Towarzysza Dyrektora Biblioteki Naukowej przy Państwowym Uniwersytecie w Saratowie Krótka informacja o poszukiwaniach w zakresie książki cyrylickiej z drukarni rosyjskich, a także fotografia Łastouskiego wykonana w oddziale, w którym pracował¹¹¹.

Jak przypuszcza Aleksy Zuzin, jedynym opublikowanym przez Łastouskiego w Saratowie tekstem był dwustronicowy program dwudziestogodzinnych wykładów z historii książki (1936), zachowany zresztą tylko w rękopisie. Potwierdza to informacja z załączników do sprawozdań stowarzyszenia naukowych i uczelnianych bibliotek miasta¹¹². Program z 24 września 1936 roku zawiera tematy dziesięciu wykładów¹¹³. Ciekawe, że Łastouski rozpoczynał je od rozpatrzenia poglądów „na pismo jako dar Boży”, a kończył rozważaniami o tym, że „książka to nie przedmiot materialny, lecz narzędzie walki politycznej”, przedstawiał „periodyzację książek według zasad socjologicznych”, kończąc cykl wykładów — jak wtedy należało — przedstawieniem „zadań i roli bibliotekarza w epoce dyktatury proletariatu”.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ Г.В. КИСЯЛЕЎ, *op. cit.*, s. 17.

¹¹⁰ А.В. ЗЮЗИН, *op. cit.*

¹¹¹ Wymienione dokumenty opublikowano w *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: гісторыя і сучаснасць*: зб. навук. прац / склад.: Л.І. Доўнар, Т.А. Самайлюк; Л.І. Доўнар (адказ. рэд.). [вып. 3], Мінск: Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў 2011, s. 196–202, il.

¹¹² А.В. ЗЮЗИН, *op. cit.*

¹¹³ *Из бумаг В.У. Ластовского...*

W pierwszych dwóch wykładach Łastouski odwołuje się do klasyków marksizmu-leninizmu — Engelsa (przedstawiając „okresy kulturowe”) i Lenina (tytułując jeden z nurtów wykładu „Walka klasowa i dyktatura proletariatu”); manifestuje też stanowisko marksistowskie: „Historia uczy nas, że pisma powstały w procesie rozwoju kultury jako nadbudowa nad bazą materialną”. Do czwartego wykładu włącza zagadnienie „niewolniczego charakteru książki chrześcijańskiej”.

W pozostałych wykładach dominują natomiast wątki poznawcze i praktyczne: pismo i jego typy, alfabet, materiały i narzędzia piśmienne, technika i sztuka książek rękopiśmiennych, ich datowanie, zagadnienia początków drukarstwa, historia drukarstwa rosyjskiego, wschodniosłowiańskiego. Siódmy, ostatni temat dziesiątego wykładu to ruch wydawniczy w Związku Radzieckim.

Niewątpliwie, te dwie stroniczki tekstu, właściwie tezy programu (bez pokazania treści i bez wykazu źródeł), dają bardzo skąpe wyobrażenie o zawartości samych wykładów. Niemniej przekonanie Łastouskiego o konieczności traktowania książki w badaniach księgoznawczych jako zjawiska historycznego na tle rozwoju ludzkości¹¹⁴ znajduje potwierdzenie i w tym programie „Historii książki”.

Przedstawiona tu spuścizna Wacława Łastouskiego, w której centralne miejsce zajmuje *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*, stanowi klasyczną podstawę badań nad kulturą książki Białorusi. W swojej różnorodności prace te obrazują też niezwykle, wyjątkową rolę Łastouskiego jako pierwszego historyka i teoretyka białoruskiej kultury książki, dzięki któremu udokumentowane dziedzictwo książkowe stało się narodowym fundamentem, swoistym gwarantem narodowej nobilitacji Białorusinów¹¹⁵.

*Z języków rosyjskiego i białoruskiego
przełożył Krzysztof Migoń*

LARYSA DOUNAR

VACLAV LASTOUSKI AND BOOK CULTURE IN BELARUS

Summary

Vaclav Lastouski (1883–1938) was the first Belarusian theoretician and historian of book culture. The article presents Lastouski's activity set against the background of political-social events at the time, the contribution of his works to Belarus' science and culture, and opinions about him

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ Już po przygotowaniu tego artykułu do druku ukazało się w 2012 r. w mińskim wydawnictwie Мастацкая Літаратура faksymilowe wydanie dzieła Łastouskiego *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі* ze wstępem Alesia Suszy pt. *Першая гісторыя беларускай кнігі і яе стварэнне* (s. 3–30) ISBN 978-985-02-1383-9 [przypis tłumacza].

by his contemporaries. The author pays particular attention to Lastouski's book written after his emigration, *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі* [The History of Belarusian (Kryvian) Book], (Kaunas 1926), and to its role in Belarusian bibliology in the 1920s and today.

The article reveals new documents that provide more detailed information about the last years of Lastouski's life in exile in Saratov in the 1930s, where he continued his work on the history of the book.

KEY WORDS: Vaclau Lastouski, book culture, history of the book, book science, Belarus